

Batychko G.I.

**FEATURES OF THE NATIONAL EDUCATIONAL SPACE OR CHOICE UNDER
UNCERTAINTY**

The formation of information society is accompanied by the transformation of the global socio-cultural space that affected also the reformatting of educational system. Educating of personality which is able to self-development and educational training diversity are the main features of educational space of transition time that leads to updating various forms of distance learning. Global trends find the specific outlook on national ground. In the conditions of the uncertainty level increasing caused by the complexity of the socio-political situation, the choice of future profession replaced by choice of university that can provide the most complete set of educational services. Increased competition between Ukrainian universities requires innovation development and systematic implementation of information technologies either to ensure the integration into the European educational system, or to create a viable educational system of fundamentally new type.

Key words: *information society, cultural space, the paradigm, the educational system, distance learning.*

УДК 72(477):929Павлуцький

Богатікова О. В.

**ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ XVII – XIX СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ПРАЦЬ Г. ПАВЛУЦЬКОГО)**

Охарактеризовано основні роботи Г. Павлуцького, присвячені дерев'яному та кам'яному церковному зодчеству південноруського регіону. Зазначено особливості церковного зодчества, які потрапили у поле зору дослідника. Акцентовано увагу на висновках, зроблених Г. Павлуцьким щодо походження сакрального зодчества регіону.

Ключові слова: *церковне зодчество, архітектура, храм, сакральна споруда, іконостас.*

Наша держава успадкувала від пройдешніх століть унікальний, неповторний скарб – п'ятки дерев'яного сакрального зодчества. За підрахунками сучасних дослідників в Україні збереглося понад 2,5 тис. дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV – XVIII ст. Окрім цього, на прилеглих етнічних українських землях їх налічується ще близько півтисячі. Але, за підрахунками Р. Маньковської, на облік та під охорону взято трохи більше 18% існуючих пам'яток. Розглядаючи дерев'яні церкви, розташовані не лише на території України, але й сучасних Польщі та Словаччини, дослідниця відмічає унікальність цих храмів, що стали звершенням не лише української але й світової культури.

Спираючись на дослідження вчених XIX ст., пам'яткоохоронний досвід, теоретичні напрацювання в царині сакрального будівництва, Р. Маньковська переконана, що сучасна українська наука формує засади створення архітектурної охоронно-реставраційної галузі, що дасть можливість відродити і зберегти історико-культурну спадщину України [4, с. 77 – 78; 83]. Саме тому тема обраного дослідження є на сьогодні досить актуальною.

Кінець XIX – початок XX ст. – час поживлення наукового інтересу до вивчення пам'яток української художньої культури, від архітектурних споруд до предметів побуту та зброї. Поштовхом для росту історичних досліджень архітектурно-мистецької спадщини всієї України стало проведення 1899 р. XI Археологічного з'їзду у Києві. З-поміж інших

найактивнішу участь у роботі «Комісії для опису старожитностей України», створеної при Київському товаристві Нестора Літописця для дослідження та опису пам'яток старовини Волинської, Київської, Полтавської, Подільської й Чернігівської губерній, взяв і професор Київського університету Св. Володимира Г. Павлуцький [3, с. 121].

Як зазначає сам дослідник, саме йому Московським археологічним товариством, за поданням голови Наукового товариства Нестора Літописця М. Дашкевича, було доручено вивчення пам'ятників малоросійського мистецтва. І вже влітку 1903 р. університет Св. Володимира відрядив Г. Павлуцького для дослідження старожитностей регіону. [5, с. 1]. Саме Григорію Григоровичу сучасні дослідники віддають першість у визначенні дерев'яного культового зодчества як об'єкту мистецького дослідження [3].

Вирішивши проводити характеристику старожитностей за їх характером, а не за місцем розташування, дослідник значну увагу приділив дерев'яним церквам XVII і XVIII ст., мотивувавши свій вибір тим, що ці пам'ятки більше за інших приречені на загибель. З цією метою Г. Павлуцький обстежив деякі села, містечка та міста у трьох губерніях: Київській, Подільській та Волинській, зробив обміри, плани, розрізи та фотознімки розташованих у них церков.

Під час експедиції Г. Павлуцький обстежив 34 православні церкви, з них 7 у Київській губернії, 16 – у Вінницькій та 11 – у Подільській, а також 3 католицьких храми у Волинській (церква Св. Анни – м. Полонне Новоградволинського повіту; церква Обретіння Чесного Хреста – м. Чуднов, Житомирського повіту) та Подільської (церква Св. Трійці – м. Зеньків Летичівського повіту) губерній [5].

Всі матеріали, зібрані й опрацьовані Г. Павлуцьким, частково у співавторстві з іншими членами Історичного товариства Нестора Літописця Ю. Сіцинським, М. Біляшівським та В. Щербаківським, знайшли висвітлення у виданні «Древности Украины. Каменные и деревянные храмы», яке побачило світ 1905 р. Вказану працю дослідники вважають однією з найвизначніших у науковому доробку вченого. Цей нарис є першою у вітчизняній науці спробою історичного опису та аналізу окремого виду національного мистецтва на основі вивчення архівних джерел, літератури та, найголовніше, значного фактичного матеріалу [3, с. 121]. Слід відзначити, що робота Г. Павлуцького завдяки унікальним фотознімкам та планам церков, більшість яких не збереглися до XXI ст. представляє неабияку цінність для сучасних дослідників архітектурних пам'яток України XVII – XIX ст. Проте на сьогодні ще не створено ґрунтового аналізу як даної роботи, так і інших розвідок дослідника у царині малоросійського церковного зодчества вказаного періоду. Виключення становить лише побіжні огляди кандидата архітектури М. Гончаренка [2] та наукового співробітника інституту історії України НАН України Н. Ковпаненко [3], зроблені дослідниками у ході аналізу великої кількості досліджень архітектури України.

Робота складається з передмови та 19 розділів, кожен з яких містить опис одного або декількох храмів; 2 розділи автор присвятив характеристиці монастирів: Медведівського Миколаївського та Мотронинського в Чернігівському повіті Київської губернії [5].

У своєму дослідженні Г. Павлуцький порушив найбільш дискусійне питання: чи існує національний феномен української архітектури, зокрема церковної? Слідом за іншими дослідниками – О. Новицьким, М. Русовим, О. Сластьоновим, В. Стасовим та інш. – Григорій Григорович наголошує на самотності української архітектури. Погляд на неї як на національний культурний феномен у цих авторів обумовлюється, на думку сучасного дослідника М. Гончаренка, їх переконаністю у глибоких, дохристиянських витоках дерев'яного народного зодчества України, здатністю до творчої переробки народом всіх впливів, котрі стали етапами розвитку і збагачуючими факторами для української архітектури [2].

У ґрунтовній передмові Г. Павлуцький перш за все вказав на актуальність дослідження

малоросійської, або, як він її ще називає, південноросійської дерев'яної церковної архітектури: «Дослідження малоросійської церковної архітектури досить важливе, бо вона є плід народної художньої творчості, безпосереднє втілення народного художнього самку» [5, с. 2].

На окремих сторінках своєї роботи Г. Павлуцький виступає не як науковець, а як поет, закоханий у народну архітектуру романтик. Так, описуючи зовнішній облік малоросійських храмів, він у першу чергу звернув увагу на відсутність прикрас, на думку дослідника вони й не потрібні, коли мова йде про вираження релігійних почуттів народу, втілених у сакральній архітектурі. Храм у Г. Павлуцького – «пам'ятник почуттю, котре прагне до неба» [5, с. 4].

Описуючи зовнішній вигляд малоросійських храмів, Г. Павлуцький звернув увагу на ще одну особливість їх будови – відсутність фасадів: «Малоруські храми позбавлені фасадів... Пануючим типом малоруської архітектури є трьохкупольна церковь; в Південно-Західному краї можна зустріти здебільшого храми саме цього типу...» [5, с. 5]. Старанно описуючи зовнішній вигляд церков, їх планову будову, дослідник не вказує на її витoki.

Ретельно проаналізувавши весь наявний матеріал, Г. Павлуцький виділив декілька типів храмів, характерних для південно-західного регіону: однокульний, трьохкупольний, п'ятикупольний. Окремо дослідник виділив храми хрестообразного плану з одним куполом у центрі хреста: «Поряд з типом трьохкупольного храму зустрічається тип однокульного...Третій тип малоросійських церков – це храм з п'ятьма куполами...Слід ще відмітити храми хрестообразного плану...» [5, с. 9–10].

Г. Павлуцький не залишив поза увагою досліджень своїх попередників щодо походження малоросійських церков. Так, звертаючись до робіт Норбекова він категорично не погоджується з думкою останнього про походження «малоруської архітектури від дерев'яного північноруського зодчества», наголошуючи на унікальності, самобутності храмів досліджуваного регіону. Науковець заперечував також висновки про західне походження південноросійських храмів іншого дослідника дерев'яної архітектури В. Сулова (1857 – 1921).

Натомість, Г. Павлуцький висловлює власне бачення стосовно часу виникнення, походження та характеру малоросійської церковної архітектури. Дослідник схильний датувати появу храмів описуваного типу XI ст. Задля підтвердження своєї гіпотези щодо часу та автентичності походження малоросійських храмів Г. Павлуцький звертається до вивчення історичних джерел: літописів XI – XV ст. – Радзивіловський або Кенігсберський літопис, Ізборник великого князя Святослава (1073 р.) – де знаходить багато зображень трьохглавих та п'ятиглавих храмів.

Вказуючи на первинний вплив візантійських традицій церковного будівництва, Г. Павлуцький відзначає його подальший самостійний розвиток, появу власних оригінальних особливостей. Дослідник не схильний відносити малоросійські храми ні до одного зі стилів, вони, на його думку, самі є окремим стилем, що природно виник із будівельного матеріалу і залишався незмінним упродовж століть: «Південна Росія...зберегла форми церковної архітектури, не дивлячись на багатовіковий вплив католицизму та унії. До малоруських дерев'яних храмів», – на думку дослідника – «жодної з відомих художньо-історичних схем; їх не можна віднести ані до готики, ані до стилю відродження, ані до бароко; вони самі представляють стиль, який природним чином виник із будівельного матеріалу і протягом багатьох віків залишався незмінним» [5, с. 11–13]. Прикладом є Успенська церква в м. Полонному Новоградволинського повіту Волинської губернії, яку Г. Павлуцький вважає зразком дерев'яного церковного зодчества початку XVII ст.: «Успенський храм може вважатися зразком архітектурного стилю, що встановився, і вказувати на існування на півдні Росії більш старовинних споруд, котрі не дійшли до нас і котрі могли показати як зародження стилю, так і його подальший розвиток» [5, с. 105].

Отже, проаналізувавши впливи західного, візантійського зодчества на вітчизняне храмове будівництво, Г. Павлуцький робить висновки, що, хоч такі впливи і мали місце, проте «малоросійське дерев'яне церковне зодчество є мистецтвом національним» [5, с. 11–13].

Слід відзначити, що завдання, яке поставив перед собою Г. Павлуцький було значно ширшим ніж просто описати архітектурний ансамбль південно-західних храмів, але й прослідкувати історію їх виникнення, релігійної діяльності і все це на тлі історичних полій, яким дослідник теж приділив чимало уваги. Деякі розділи роботи перевантажені матеріалами місцевої історії, а безпосередньо темі дослідження відведено значно скромніше місце.

Характеристику кожної церкви Г. Павлуцький будує за певним планом: коротка історія міста (містечка або селища), де було збудовано храм; історія його будівництва та діяльності; зовнішній вигляд храму та його внутрішнє убранство. Слід, однак, відзначити, що цьому останньому пункту автор приділив найменше уваги. Так, Г. Павлуцький дав у своїй роботі опис іконостасів лише декількох церков: Успенської церкви (м. Яришів Могильовського повіту Подільської губернії) [5, с. 35], церкви в ім'я великомученика Георгія (м. Тараща, Київська губернія) [5, с. 54], Свято-Михайлівської церкви (м. Черемиси Волоські, Могильовський повіт, Подільська губернія) [5, с. 57], пояснюючи це тим, що вони будувалися за певним зразком, однаковим для всіх церков південно-західного краю, від якого зазвичай не відступали [5, с. 104]. Характеристика кожної з обстежених Г. Павлуцьким церков супроводжується накресленим планом та фотографією, що, без сумніву, становить неабиякий інтерес для сучасних дослідників.

Г. Павлуцький одним із перших порушив проблему збереження первинного вигляду храмів, почасти втраченого через непрофесійне проведення ремонтно-реставраційних робіт. На сторінках «Древностей Украины» дослідник неодноразово вказував на те, що реставраційні роботи, які проводились у храмах, почасти змінювали їх зовнішній облік до непізнаваності: Як приклад він наводить церкву Покрова Пресвятої Богородиці в селі Сутковцях Летичівського повіту Подільської губернії: «На даний момент зовнішній вигляд церкви зазнав суттєвих змін. ...зовнішній вигляд Сутковецької церкви сильно змінився, все характерне, типове зникло. Гонтіві дахи замінені залізними, високий двохскатний дах з барочною главою над ним і кам'яними фронтонами знищено і замінено дерев'яним багатокутним барабаном з шатровим верхом на новий смак; дерев'яна дзвіниця над західним кінцем хреста, XVIII ст., обшелевана та втратила свої оригінальні гарні форми малоруського стилю, дах її теж трохи змінено; зовні церква оштукатурена» [5, с. 49].

Висновки стосовно початку будівництва церков у південно-західному краї, теорій походження південно-західного дерев'яного церковного зодчества, діяльності церков та монастирів тощо, зроблені Григорієм Григоровичем на сторінках основної роботи, повторюються у його доповідях на засіданнях Історичного товариства Нестора Літописця, зроблених у різний час протягом 1904 – 1906 рр. [6, 8, 9].

Розвідки Г. Павлуцького щодо церковної архітектури південноросійського краю вміщено також і у багатотомному виданні «История русского искусства» І. Грабаря. Проте, якщо свою розвідку «Деревянные и каменные храмы» дослідник присвятив аналізу сільських та містечкових церков XVII – XIX ст., то у статті, вміщеній в «Истории русского искусства» він звернувся до сакральних пам'яток Києва та Чернігова XI ст. Григорій Григорович наголосив на тому, що «всі вцілілі до нас пам'ятки великокняжої епохи в Південній Росії носять на собі сліди візантійської роботи: всюди ми бачимо візантійську техніку та візантійські художні прийоми» [7, с. 143–162].

Цікавим доповненням є розвідка Г. Павлуцького щодо церковних будівель стилю «empire» у Полтавській губернії, причому дослідник наголосив на тому, що західний стиль («empire») «скоро став справді руським стилем». Дослідник назвав вісім пам'ятників цього

стилю: Миколаївська, соборна Успенська та Воскресенська церкви у м. Хоролі, Троїцька церква у с. Вишняках, Миколаївська (м. Ромни), дві церкви в селах Єньках та Вергунах Хорольського повіту та церква в м. Лубнах, зазначивши при цьому, що «в Полтавській губернії всі храми стилю «empire» замінили собою старовинні дерев'яні церкви малоросійського стилю».

Особливості стилю Г. Павлуцький прослідкував на прикладі двох дуже схожих між собою церков – соборної Успенської та Воскресенської у м. Хоролі: соборна церква «має ліпні прикраси античного зразка: всередині цієї церкви зверху по стінах і в куполі; на капітелі пілястрів і на барабані купола; круглі великі скульптурні розетки на стінах портиків, великі вази у нішах на зовнішніх стінах тощо. ...у цих храмах стилю «empire» передню частину фасаду утворює портик з доричними колонами; такі портики встановлювалися з трьох боків: з півночі, півдня та заходу; нижня частина стіни оброблена рустами, верхня – гладка; колони, грустики, купол – яйцевидної форми на зразок купола собору св. Петра в Римі...доричні колони часто не мають баз – це риса руського “empire”» [9, с. 94–97].

Таким чином, Григорій Григорович у своєму дослідженні зумів вдало поєднати історію південноросійського краю з історією церковного будівництва, дав детальний аналіз кожної споруди, виділив три типи храмових будівель, характерних для даного регіону. Крім того, праця містить накреслені плани церков та фотографії більшості з них, що у XXI ст. робить її також і цінним історичним джерелом. Спираючись на широкий фактичний матеріал та праці попередників Г. Павлуцький доводить самотність південно-західної церковної архітектури.

Список використаної літератури

1. Гирич І. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (1910 – 1919 рр.) та його діячі [Електронний ресурс] / І. Гирич. – Режим доступу: http://www.i-hyrich.name/Kyiv/Tov_Ohrony_Pamjatok.html.
2. Гончаренко М. Е. Становлення історичних досліджень архітектури України (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. архітектури: спец. 18.00.01 Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури / Гончаренко Максим Едуардович; Акад. образотворчого мистецтва і архітектури. – Київ, 2000. – 21 с.
3. Ковпаненко Н. Архітектурно-мистецька спадщина України в працях визначних учених другої половини XIX – початку XX ст. / Н. Ковпаненко // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 112–128.
4. Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині / Р. Маньковська // Краєзнавство. – 2010. – № 4. – С. 77–86.
5. Павлуцький Г. Дерев'яні і каменні храми [Електронний ресурс] / Г. Павлуцький // Древности Украины. – Київ: Изд. Императорского Моск. Археолог. о-ва, 1905. – Вып. 1. – 124 с. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/Heritage/Pavlucki.html>.
6. Павлуцький Г. Дерев'яна церковна архітектура Юго-Западного края в XVII и XVIII вв. [Електронний ресурс] / Г. Павлуцький // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – Київ, 1904. – Кн. 18, вып. 1. – С. 21–24. – Режим доступу: <http://starietknigi.info>.
7. Павлуцький Г. Древнейшее каменное зодчество [Електронний ресурс] / Г. Павлуцький // История русского искусства: Архитектура: в 3 т. / сост. И. Э. Грабарь; ред. И. Э. Грабарь. – Москва: И. Кнебель: т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1910. – Т. 1: История архитектуры: Допетровская эпоха – С. 143–162. – Режим доступу: http://starietknigi.info/G/Grabarj_I_Istoriya_usskogo_iskusstva_T_1_Arhitektura_Dopetrovskaya_epoha_1910.pdf.

8. Павлуцкий Г. Наиболее ранние свидетельства литературных памятников о построении деревянных церквей XVII и XVIII вв. [Электронный ресурс] / Г. Павлуцкий // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – Киев, 1904. – Кн. 18, вып. 2. – С. 40–42. – Режим доступа: <http://starietknigi.info>.
9. Павлуцкий Г. Памятники церковной каменной архитектуры стиля «empire» в Полтавской губ. [Электронный ресурс] / Г. Павлуцкий // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – Киев, 1906. – Кн. 19, вып. 4. – С. 94–97. – Режим доступа: <http://starietknigi.info>.

Bohatikova O.V.

CHURCH ARCHITECTURE UKRAINE

XVII - XIX CENTURIES. IN THE CREATIVE HERITAGE OF G. PAVLUTSKY

In the present article the author characterizes the main works of G. Pavlucky about wooden and stone church architecture. The author pointed features of architecture, which got into the field view of the researcher. She also focuses on the conclusions made G. Pavlucky relatively origination of church architecture.

Key words. Church architecture, architecture, temple, sacred building, icon screen.

УДК 008: 316.73

Борщ О.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

В статті приділяється увага феномену культурних змін, пояснюється термін «культурний процес», проводиться аналіз і систематизація динаміки культури з позицій лінійної, циклічної та синергетичної парадигми.

Ключові слова: культурні зміни, культурний процес, динаміка культури.

Сучасний період розвитку світового співтовариства проходить під знаком змін, які відбуваються в усіх сферах суспільного життя. Ці процеси настільки стрімкі, що іноді не завжди можна відразу дати ту чи іншу підсумкову характеристику явищ культури. Але методологія дозволяє це зробити, використовуючи принцип розвитку як засіб пізнання об'єкта.

Серед наукових джерел, які презентують дослідження динамічного стану культури, увагу дослідників привертають характеристика темпоральної мінливості культури (Л.Вайт, А.Л.Кребер, П.Сорокін, Е.Дюркгейм та ін.), а з розвитком теорії самоорганізації матерії, трансформації складних систем збільшився інтерес до розгляду проблем культурних змін (праці М.Кагана, Ю.Лотмана, А.Пелипенко, Ю.Богущького, В.Шейко).

У центрі предметної сфери статті виявляється динамічна сутність культурних змін, які безпосередньо визначають розвиток і функціонування культури. Завдання статті полягає у вивченні та систематизації основних культурологічних праць, які розглядають культурну динаміку.

У широкому філософському сенсі культура - сукупність різних речей і явищ, які втілюють результати перетворення природної та суспільної дійсності в процесі історичної практики людства [4]. Незважаючи на численність підходів до визначення культури - описовий, історичний, нормативний, ціннісний та інші - можна помітити, що загальним її